

ОБРАЗ ОРФЕЯ У НАЦІОНАЛЬНО-ПОЕТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ: ДІАХРОННИЙ ВИМІР**THE IMAGE OF ORPHEUS IN THE NATIONAL POETIC RECEPTION:
THE DIACHRONIC MEASUREMENT****Зварич В.З.,***orcid.org/0000-0002-4634-5800**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри зарубіжної літератури та полоністики**Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

У статті розглядається самотність осмислення образу Орфея в творчій практиці П.Б. Шеллі, Р.М. Рільке й В. Базилевського, конкретизується спільне/відмінне в трактуванні митцямицького образу. Історія «життя» традиційного образу в різних індивідуально-авторських, національних вимірах засвідчує не тільки його потужну енергетику, інтерпретаційний потенціал, але й мистецьку майстерність поетів-реципієнтів.

В індивідуально-авторських «прочитаннях» письменниками різних епох сюжету про Орфея простежується передусім історія «життя» традиційного образу в національно-культурних просторах, увиразнюється амплітуда його розкодування. Поети у своїх творчих «версіях», переважно, не відхиляються від сюжету античного міфу. В авторському осягненні образу Орфея вони передусім акцентують тему митця і мистецтва. У Шеллі-романтика образ античного співця постає/увиразнюється у гармонії з дивовижним світом природи, він немовби зливається з ним. Водночас у Р.М. Рільке ця тема набуває дуже виразного індивідуального, філософського трактування (особливо в другій частині «Сонетів до Орфея»), поет одухотворює «світ речей» у річищі орфічного мистецтва. В. Базилевський, звертаючись до образу античного співця, актуалізує його, акцентуючи увагу передусім на трагічній долі митця, його самотності, відчуженості у «світі живих». У цьому контексті В. Базилевський продовжує традиції національної літератури в сприйнятті/осмисленні духовного, культурного досвіду давніх греків й римлян, зокрема творчу практику українських поетів-неокласиків М. Зерова, М. Драй-Хмари, Юрія Клена. Актуалізація образу Орфея відбувається у поетичному світі В. Базилевського за допомогою введення в художню тканину твору сучасних авторів реалій.

Діахронний аналіз трансформації міфу про Орфея засвідчує, що образ античного співця у поезії П.Б. Шеллі, Р.М. Рільке, В. Базилевського нерозривно пов'язаний із прагненням визначити призначення митця, межі його творчого потенціалу та шляхи досягнення істини як в універсальному позачасовому плані, так індивідуальної самореалізації у конкретних соціально-історичних реаліях.

Ключові слова: П.Б. Шеллі, митець, Р.М. Рільке, орфіана, В. Базилевський, трансформація.

The article deals with the originality of the comprehension of the image of Orpheus in the creative practice of P.B. Shelley, R.M. Rilke and V. Bazylevskyi, specifies the common/different in the interpretation of this image by the artists. The history of the traditional image "life" of in different individual author's and national dimensions shows not only its powerful energy and interpretive potential, but also the artistic skill of the recipient poets.

In the individual author's "readings" of the Orpheus story by writers of different eras, we can trace the history of the traditional image's "life" in national and cultural areas, and the amplitude of its decoding is revealed. Poets in their creative "versions" mostly do not deviate from the plot of the ancient myth. In the author's comprehension of the image of Orpheus, they primarily emphasize the theme of the artist and art.

In Shelley's romanticism, the image of the ancient singer appears/expresses itself in harmony with the wonderful world of nature, as if merging with it. At the same time, in Rilke's writing, this theme acquires a very expressive individual, philosophical interpretation (especially in the second part of "Sonnets to Orpheus"), the poet spiritualizes the "world of thing" in the line of Orphic art. V. Bazylevskyi, referring to the image of the ancient singer, actualizes it, focusing primarily on the tragic fate of the artist, his loneliness, alienation in the "world of the living".

In this context, V. Bazylevsky continues the traditions of national literature in perceiving/comprehending the spiritual and cultural experience of the ancient Greeks and Romans, in particular the creative practice of Ukrainian neoclassical poets M. Zerov, M. Drai-Khmara, and Yuriy Klen. The image of Orpheus is actualised in the poetic world of V. Bazylevskyi by introducing realities into the artistic body of the work by contemporary authors.

A diachronic analysis of the myth transformation of Orpheus shows that the image of the ancient singer in the poetry of P.B. Shelley, R.M. Rilke, and V. Bazylevski is inseparable linked to the desire to define the purpose of the artist, the borders of his creative potential, and the ways to achieve truth both in the universal timelessness and individual self-realization in specific social and historical realities.

Key words: P.B. Shelley, artist, R.M. Rilke, Orphaina, V. Bazylevskyi, transformation.

Постановка проблеми. Міф про Орфея належить до найбільш «затребуваних» щодо інтерпретації/рефлексії у світовій літературі. Очевидно така популярність зумовлена його надзвичайною естетичною енергетикою, універсальним змістом,

вічною темою – «митець і мистецтво». Інваріант античного міфу ми розглянемо в контексті традицій західноєвропейської поетичної орфеїани, зокрема й української – Персі Біші Шеллі, Райнер Марія Рільке, Володимир Базилевський. Саме

в цьому й полягає мета дослідження: з'ясувати особливості інтерпретації міфу про Орфея в європейській літературі XIX–XX ст. століття на прикладі поетичних творів зазначених письменників.

Окремі аспекти рецепції образу Орфея у світовій й українській літературах розглядалися дослідженнях вітчизняних науковців Д. Наливайка [4], Л. Кравченко [3], О. Гальчук [8], С. Литвиненко [9], Н. Колощук [11]. Однак, комплексного дослідження рецепції образу античного співця в діахронному вимірі у різних національно-культурних просторах – у літературознавстві до цього часу не було.

Завдання: виявити спільне/відмінне у художньому трактуванні образу Орфея письменниками XIX–XXI ст., особливості його переосмислення у творах П.Б. Шеллі, Р.М. Рільке, В. Базилевського.

Об'єкт дослідження – трансформація міфу про Орфея у західноєвропейській і українській поезії XIX–XX ст.

Предметом дослідження є особливості рецепції образу Орфея у творах П.Б. Шеллі, Р.М. Рільке, В. Базилевського.

Виклад основного матеріалу. Орфей – це міфічний співець, якого елліни вважали першим давньогрецьким поетом, старшим від Гомера. Син музи Калліопи, він своїм співом та музикою зачаровував усю природу. Вражені дивовижними звуками його ліри, дикі звірі виходили з лігв, дерева і скали починали рухатися, ріки змінювали течії. Орфей зійшов у царство мертвих і своєю музикою підкорив Аїда, що вивести з царства тіней свою дружину Еврідіку. Він переміг смерть, але й сам загинув від рук розлючених фракійських жінок. У міфах розповідається також про участь Орфея у поході аргонавтів, про передчасну втрату ним Еврідіки та повернення її до життя за допомогою музики, про повторну втрату коханої через недотримання умови, висунутої Аїдом. Є також різні версії смерті співця. За однією його тіло Орфея розтерзали жінки-фракійки, голову співця його ліру, кинутих у море, прибило доо. Лесбос, де їх поховали. З того часу острів став своєрідною Мекою поетів. Основний мотив міфу – сходження в Аїд за Еврідікою – став підтвердженням винесених із царства мертвих знань про його таїнства. У гомерівському епосі про Орфея нічого не розповідається. Вперше Орфей як художній образ проявляється на метопі скарбниці сіракузців у Дельфах (VI ст. до Р. Хр.).

У світовій літературі інтерес до образу Орфея особливо проявляється в добу романтизму. В творчій практиці письменників-романтиків напівлегендарний античний співець постає символом справжнього Митця, для якого творчість є найвищим благом. Тема мистецтва, долі митця – одна

з головних у ліриці англійського поета-романтика П.Б. Шеллі. Вона звучить виразно в його «античних» творах «Еллада», «Гімн Аполлона», «Гімн Пана», «Адонаїс» та ін. «Шеллі, – зауважувала С. Павличко, – був запеклим антикласицистом і бачив своє покликання в творенні нового канону краси, нової естетики, зразком для якої виявилось античне, грецьке мистецтво» [1, с. 17]. Це підтверджується самотньою авторською рецепцією образів античної міфології, зокрема Орфея.

У ліричній формі Шеллію поемі «Орфей» (1820) розкодовує сюжет давньогрецького міфу: після втрати своєї коханої Еврідіки Орфей, сповнений непогамовної скорботи,

Наче гнаний олень,
На мить завмерши над потоком бистрим,
На крутизні страшній тремтить, та вже
Хорти жорстокі близько, стріли ранять
Блискучі – й поринає він у хвилі, –
Отак Орфей, кого несите горе
Терзало, рвало кігтями й зубами,
Махнув, немов менада п'яна, а в світлім
Повітрі лірою і скрикнув дико:
«О, де ж вона вона? Довкола тьма сама!»
І, вдаривши по струнах, вирвав пісню
Протягну і страшну... [2, с. 69].

Романтики розглядали мистецтво, музику передусім, найдієвішим засобом у пізнанні Краси, Таїни, Буття. Для поета мистецтво, спів Орфея асоціюється зі струмком:

Немов струмок, де легіт весняний
Хвильки жене, і кожен бриж маленький –
Багатогранне дзеркальце для сонця, –
Тече музично в берегах зелених
Невпинно і невтомно, свіжий, чистий,
Так плинув спів його, і грали в нім
Глибока радість, лагідна любов,
Що з них родились ті солодкі звуки,
Амброзії небесної ростки [2, с. 69].

Природа для ліричного героя є джерелом натхнення, ідеалом Гармонії та Краси:

Мені природа уділити мала б
Ніким іще не вжитих слів – або
Я мусив би з довершених її
Творінь чимало взяти, щоб явити
У повноті довершеність його [2, с. 69].

Незбагненна, дивовижна сила мистецтва – спів Орфея – розкривається в останніх рядках:

Леви прийшли суворі й полягали
В ногах у нього; позбігались сарни,
Безстрашні від любові, й навіть черви
Сліпі немов заслухались. Птахи
Помовкли, сівши на гілках на найнижчих,
Голівки звівши свої до нього;

Змагатися і соловей не сміє –

Вчарований, він слухає, мовчить [2, с. 71].

Яскравою сторінкою світової поетичної орфеїани першої половини ХХ ст. є твори австрійського поета Райнера Марії Рільке – вірш «Орфей. Еврідіка, Гермес», цикл «Сонети до Орфея», які були написані 1922 р., видані 1923 р. Розглядаючи модальність художнього часопростору поезії Р.М. Рільке, Л. Кравченко, аналізуючи «орфеївський» сонетарій поета, констатує, що «його художній світ, породжений... процесом «розпредметнюванням» реального світу та його «закоріненням» у мистецький простір суб'єктивних розщеплень, творить нову реальність, яка розширюючи й підважуючи реалії фізичного світу, доповнює його елементами метафізичними. Цей процес народження нового світу є не чимсь іншим, як описом механізму поетичної модальності в дії» [3, с. 304]. На думку Д. Наливайка, «орфічні вірші самого Рільке ставили на меті не перетворення, а скоріше «вродження космосу» з деструктивного хаосу новітньої буржуазної цивілізації, яка поневолює і зречевлює людину» [4, с. 32]. Цей авторський задум виразно проявляється в «орфеїчних» поезіях.

У «Сонетах» до Орфея» Рількеспів античного героя не тільки змушує змовкнути звірів, він перетворює природу в храм, сакралізує її:

Виходять звірі з лісової тиші,
покинувши кубельця чи барліг;
Вони, либонь, зробилися тихіші
Не з остраху, не з хитрощів своїх,

А з прислуханням. Рев, скавчання, гам
Змаліли в їх серцях. Їм за пристанок
Недавно ще була маленька хижа,

Де крилася жадливість їхня хижа
І де при вході аж хитався ганок, –
там ти воздвиг в їх прислуханні храм [5, с. 200].
Цей спів є символом початку Нового Життя, мистецтво, його всеперемагаюча сила, долає Час і відкриває, творить Новий світ.

І змовкло все, та плине крізь мовчання

Новий початок, знак новий і рух [5, с. 200].

Для Рільке мистецтво – це неповторність, закарбована у Миті-Часі, а митець – деміург і «докіль існує в нього слово чуле», він завжди приречений на самотність, нерозуміння

... Так співати вміє

лише Орфей. І це його прихід.

Хіба не досить, якщо він здоліє

Прожити довше за троянди цвіт?

Він мусить зникнути, щоб його збагнути,

Хоч сам страшисться зникнення й розлуки [5, с. 204].

У другій половині ХХ ст. світову поетичну орфеїану суттєво збагатив Володимир Базилевський – український поет-інтелектуал, літературознавець, художнє мислення якого формувалося на традиціях зарубіжної літератури, зокрема античної. Він творчоосмислює її образи, сюжети, мотиви в таких творах як «Епікур», «Сторінка з Софокла», «Листування Гая Валерія Катулла Веронського (1–3)», «Марціал», «Скринька Пандори», «Ліру розбив Орфей...», «Урвалася нить Аріадни», «Нить Аріадни» та ін. Самобутня авторська рецепція античної міфології увиразнюється у циклі віршів письменника «Варіації на теми міфів Еллади» (книга «Світлом єдиним», 1983). У цьому контексті поет у своїй творчій практиці продовжує традиції національної літератури в сприйнятті/осмисленні духовного, культурного досвіду давніх греків й римлян. Особливо «продуктивним» цей процес засвоєння відбувався в українській літературі в другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст., передусім цетворчість Лесі Українки, І. Франка, В. Самійленка, поетів-неокласиків – М. Зерова, Юрія Клена, М. Рильського, П. Филиповичата ін.

У поезії «Орфей» В. Базилевський, зберігаючи сюжетну канву міфу про античного співця, як й англійський поет-романтик, звертається дотими вічності мистецтва, його невмирущості:

А прийде пора календарна – яви свої чари.

Фракійські вакханки жагучі хай казяться всує.

Торкнися ж, Орфею, струни золотої кіфари –

Хай звір невситимий і птаха твій голос почує.

Хай зрушать дерева. Хай скелі голосять нестерпно

Хай навіть погуба тебе перестріне раптово.

Це благо, це щастя – із щирою піснею вмерти,

Щоб десь через тисячу років воскреснути знов! [6, с. 306].

Український поет акцентує увагу передусім на трагічній долі митця, його самотності, подібно як Р.М. Рільке, відчуженості у «світі живих». Водночас він докоряє йому за зневіру в богів, що стало причиною «другої» смерті його коханої Еврідіки.

Кляни свою долю пропащу, замовкни навіки,

Нестерпний свій біль замуруй у непам'яті ніші.

З країни померлих не прийде твоя Еврідіка.

Ти сам в тому винен, Орфею, і це найстрашніше [6, с. 306].

Образ Орфея є також наскрізним у сатиричній ліриці Володимира Базилевського, в якій розкривається потворна, жадлива сутність тоталітарного режиму, в якому митець почуває себе непотрібним, самотнім, чужим:

Ліру розбив Орфей:
вік цей, мов злобний гицель,
Знов зі щитом плебей,
Знов на щиті патрицій

Пастирі,
я не ваш! [7, с. 460].

Традиційний образ актуалізується поетом, він «поселяє» його в сучасну йому дійсність. «Поет, – як влучно зауважує О. Гальчук, – надає творчо переосмисленим структурам античного тексту змістового та ідейно-семантичного наповнення, співзвучного епосу» [10, с. 110].

Висновуємо, що в індивідуально-авторських «прочитаннях» сюжету про Орфея П.Б. Шеллі, Р.М. Рільке, В. Базилевського простежується передусім історія «життя» традиційного образу в різних національних культурних просторах, увиразнюється амплітуда його розкодування. Поети у своїх творчих «версіях», переважно, не відхиляються від сюжету античного міфу.

В своєму авторському осягненні образу Орфея вони передусім акцентують тему митця і мистецтва. У Шеллі-романтика образ античного співця постає/увиразнюється у гармонії з дивовижним світом природи, він немовби зливається з ним. Водночас у Рільке ця тема набуває дуже виразного символістського, філософського трактування (особливо в другій частині «Сонетів до Орфея»), поет одухотворює «світречей» у річищі орфічного мистецтва. В. Базилевський, звертаючись до образу античного співця, актуалізує його, акцентуючи увагу передусім на трагічній долі митця, його самотності, відчуженості у «світі живих».

Діахронний аналіз трансформації міфу про Орфея засвідчує, що образ античного співця у поезії П.Б. Шеллі, Р.М. Рільке, В. Базилевського нерозривно пов'язаний із прагненням визначити призначення митця, межі його творчого потенціалу та шляхи досягнення істини як в універсальному позачасовому плані, так індивідуальної самореалізації у конкретних соціально-історичних реаліях.

У перспективі дослідження лежать прозові твори зарубіжних й українських письменників ХХ–ХХІ ст., в яких оприявнюється/трансформується інваріант образу античного співця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Павличко С.Д. Поезія Персі Біші Шеллі. *Шеллі П.Б. Поезії*. Київ: Дніпро, 1987. С. 5–30.
2. Шеллі П.Б. Поезії/ переклад з англ. О. Мокровольського. Київ: Дніпро, 1987. 142 с.
3. Кравченко Л.С. Художня модальність поетичного універсуму Р.М. Рільке. Дрогобич: Коло, 2010. 260 с.
4. Наливайко Д. Єдиним він зі світом був... *Рільке Р.М. Поезії*. Київ: Дніпро, 1974. С. 5–35.
5. Рільке Р.М. Поезії/ пер. з нім. М. Бажана. Київ: Дніпро, 1974. 279 с.
6. Базилевський В. Орфей. *Антологія української поезії*. Т. 6. *Українська радянська поезія. Твори поетів, які ввійшли в літературу після 1958 р.* Київ: Дніпро, 1986. С. 306.
7. Базилевський В. Вертеп: Вибрані твори. Київ: Криниця, 2004. 608 с.
8. Гальчук О.В. Поет Володимира Базилевського: античні обриси образної парадигми. *Studia philologica*. 2017. Вип. 8. С. 106–111.
9. Литвиненко С. Рецепт духовного світу героїв античних міфів у поезії Володимира Базилевського. *kazedu.com*: веб-сайт. URL: <https://www.kazedu.kz/referat/182931> (дата звернення: 04.03.2024).
10. Сотникова В. Є. Інтертекст творчості Володимира Базилевського: особливості і функції: дис....д-ра філософії:035 «Філологія» (03-Гуманітарні науки) / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2023. 239 с.
11. Колошук Н. Орфей та Нарцис у парі, або Модерн крізь призму архетипних образів еґо-тексту. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2011. № 13. С. 64–71.